

aki olvasta már és emlékszik még
 rá és talán arra is ami benne foglaltatik
 divatjamúlt történeteire lám bíbor színe
 a könyvszekrény legtetetejére szorult látni is
 csak akkor lehet ha létráról vagy nyikorgó
 székre állva végighordozom a tekintetem
 az ezüstporral borított könyvsoron de még
 így is csak abban az esetben ha kifejezetten
 azt keresem és még akkor sem
 még akkor sem olvasni lehet tudni
 kell
 az út lefelé a sosemvolt hegyen

Demszky Gábor

KELETI ÉDEN

Részlet

Mindenkit izgat, hogy kik voltak az ősei, és ha nem tudja felkutatni őket, akkor megpróbálkozhat azzal is, hogy maga kreáljon róluk történeteket. Az én családtörténetem eredetiben is felülmúlja a képzeletet. Elég hozzátenni a történelmi háttér ide kíváncskozó mozzanatait, és pereg a film.

Amikor belekezdtem családtörténeti szociográfiám¹ megírásába, azt kutattam a családi levelezésben, hogy magyar apám miképpen születhetett valahol nagyon távol, Kína határvidékén, ahol az anyakönyvét orosz nyelven írták. Hogy került Rudolf nagyapám a kirgizisztáni Johannesdorfba, és milyen álmokat kergetett? Milyen történelmi háttére és összefüggései lehetnek nagy utazásának, amelybe Eduárd testvérével vágott bele? A legprofánabb kérdés pedig valahogy így hangzik: hogyan fészkelte be magát álmaikba egyszerre a Kelet és a szocializmus? Az idő előrehaladtával természetesen változott a történethez fűződő viszonyom. A gyarapodó anyagból egyre inkább a többszörös iden-

titás, az új hitek keletkezése és elmúlása, azok a szerteágazások és összekeveredések, hétköznapi drámák érdekelték, amelyek tragikus nyomot hagytak a szlovák vészorszak éppen úgy, mint a szovjet kommunizmus hazugsággépezete.

Rudolf nagyapám és Eduárd történetének megírása közben arra törekedtem, hogy bemutassam azoknak a Gulagon elűnt áldozatoknak a sorsát, akikkel Frunzében, Moszkvában vagy az Interhelpo kapcsán kapcsolatba kerültek vagy kerülhettek. Ezek a sorsok számomra nemcsak a háttér jobb megértése miatt fontosak, hanem azért is, mert az áldozatokról, a sztálinizmus gatteteiről szólni, az ártatlanul meggyilkoltakra emlékezni és emlékeztetni erkölcsi kötelesség. Így történetem számos elágazása a Gulag magyar olvasók számára ismeretlen kirgizisztáni csonttörő katakombáiba (Cson Tás) vezet.

A családtörténeti szociográfia írása során Pavel Pollák szlovák történész felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtott;

Mangi (Haury Margit) nagymamám három Johannesdorfban feladott levele; apám, aki számos szlovák anyagot fordított le számomra, és tanácsaival segítette a korszak bemutatását; valamint családtagjaim, akik leveleikkel és fotóikkal a történet

nagyon is személyes megközelítését erősítették. A velük folytatott beszélgetéseket „oral history” anyagként kezeltem, és melléjük tettem a titkosszolgálatoktól és más hatóságoktól begyűjtött dokumentumokat is.

„A földön ha csapás pusztít ezernyi,
Lakóinak egy marad csak: útra kelni.”

1922. november 30-án a Komintern IV. kongresszusán fogadták el Marchlewski (Karski) lengyel forradalmár határozattervezetét, amely felszólította a kommunista pártokat, hogy vegyenek részt egy olyan nemzetközi szervezet létrehozásában, mely anyagi és erkölcsi támogatást fog nyújtani a „kapitalista” börtönökben sínylődő baloldali, kommunista foglyoknak. „1922. december első felében meg is alakult a MOPR vezető szerve, a Központi Iroda. Feladata: kongresszusok szervezése, amnesztia kieszközlése, a rászorulóknak segítése, a szervezet sajtójának szervezése stb. A MOPR megalakulásától kezdve igyekezett szorosán együttműködni a Nemzetközi Vörös keresztrel és a Vörös Félhold szervezetekkel. Az évek során nemcsak a Szovjetunió területén, de Európa sok országában és más világrészekben is létrejöttek szervezetei” – írja Petrák Katalin a MAGYAROK A SZOVJETUNIÓBAN című könyvében.²

A társutasok, akiknek mozgósítására a MOPR tevékenysége irányult, a felvilágosodás hűséges gyermekei, a haladás elkötelezettjei voltak. Oroszország elmaradottsága mindig is magával ragadta a baloldali értelmiségiek fantáziáját, abban az értelemben is, hogy az alulfejlettség számukra egyfajta *tabula rasát* jelentett: alapot a tervszerű társadalomépítéshez és a racionális kísérletezéshez. Az ideális társadalom kimunkálásának lehetősége valósággal megbűvölte őket, és az általuk kifejtett propaganda még áttelepülési mozgalmakat is inspirált, mély hatást gyakorolt baloldali érzelmű vagy egyszerűen munka nélkül hazájukban perspektívát, megélhetést nem találó, reményvesztett emberekre.

Rudolf nagyapám és Eduárd bátyám persze nem tudhatták, hogy a valóság gyakran alaposan rácaffolt ezekre a jó szándékú és naiv álmodozásokra. A polgárháború pusztította országban semmilyen közlekedés nem volt. A hadikommunizmus gyakorlatilag eltörölte a pénzforgalmat, és erőszakos termékvirálásokkal járt együtt. 1921-et írtak. Egy vörös kereszties csoport készült a Volga mentére, ahol az éhínség több százezer áldozatot szedett.

Az aktivistáknak és az általuk beszervezett embereknek fogalmuk sem lehetett arról, hogy történetük valójában hol is kezdődött. Az első nagy ukrajnai éhínség idején Karl Radek volt az, aki közbenjárta Leninnel, hangsúlyozva, hogy kárenyhítésként nemzetközi propagandakampányra van szükség, és arra kérte Lenint, hogy Willi Münzenberget bízják meg az irányításával. Münzenberg Arthur Koestler szerint „Ádáz, demagóg, ellenállhatatlan szónok volt: született népvezér”, aki már a vele való első találkozásukkor mély benyomást gyakorolt A LÁTHATATLAN ÍRÁS majdani szerzőjére.³ Willi a Komintern egyik alapító szervezője és az Oroszországon kívüli marxista-leninista hatalmi struktúra egyik irányítója volt, aki meghatározó szerepet játszott a Szovjetunió népszerűsítésében.

Ám a 20-as évek első felében a legnagyobb segítség az Amerikai Segélyezési Hivataltól érkezett, amelyet az Egyesült Államok későbbi elnöke, Herbert Hoover vezetett. Az európai programot pedig a humanitárius szervező, Nansen irányította.

Ugyanakkor a MOPR szerte a világon nagygyűléseket szervezett, érzelmekre ható kiáltványokat fogalmazott, amelyek szerint gabonával megrakott hajókra van szükség. Münzenberg pedig multinacionális, kommunista médiakonzernné változtatta a segílyt és annak propagandáját.

Az egyik ilyen segélyakciót maguk a Szovjet-Oroszországból a háború után Csehszlovákiába hazatért hadifoglyok hozták létre a kommunista párt és baloldali szakemberek közreműködésével. Stefan Dubček, Pálinkás András és Szabó Lajos, Demszky Eduárd és Demszky Rudolf (nagyapám) is az alapítók között volt. Az összekötő közöttük és a Komintern között az a Rudolf Mareček volt, akit még a propagandisztikus céllal született visszaemlékezések is kétes színben tüntetnek fel, és úgy említenek, mint aki kettős szerepet játszott.

Amikor 1923-ban a IV. Komintern felhívást intézett a nemzetközi munkásosztályhoz, hogy segítsék a szocializmus építését a Szovjetunióban, Stefan Dubček rögtön felismerte a kínálkozó lehetőséget. Szlovákiában munkások, kommunisták, szociáldemokraták, nacionalisták és katolikusok száza gondolták ugyanezt. Néhányuk számára ez a lehetőség a menekülést jelentette a szlovákiai munkanélküliség elől, mások számára, köztük Stefannak is azt, hogy az „ügyet” szolgálják. Csehszlovákiában számos csoportosulás szerveződött, a jobb világ építésének reménye sok nemzetközi klubot és szövetséget hívott életre. Ezek között említhető meg a Turčiansky Sveti Martinban létrehozott Idő Klub, amely az idő műnyelv népszerűsítése és oktatása mellett, bár a többi hasonló munkásklubhoz hasonlóan működése nem volt túl hosszú életű, tanácsokkal látta el a munkás csoportosulásokat főképpen arról, hogy miként szerveződjenek önálló mezőgazdasági vagy ipari szövetségekké. 1923. május 1-jén a Martin szövi-vői úgy határoztak, hogy válaszolnak Lenin felhívására, létrehoznak egy szervezetet, amelyet Interhelpónak neveztek el.

Miután Zsolnán létrehozták az Interhelpo szövetkezetet, a Demszky fivéreket is beszervező ipari és kézműves együttműködést, az új, jobb élet reményében Dubčekék ismét vonatra szálltak. Az első Interhelpo transzporttal Oroszországba utaztak, ahová magukkal vitték két fiukat is, az ötéves Juliust és a három és fél éves Alexandert.

1925 áprilisában érkeztek a közép-ázsiai, oroszosan Piszpeknek mondott és később Frunzére keresztelt városba, amely ma Kirgizisztán fővárosa, Biskek. A Dubček család nyolc évig maradt Piszpekben. Ők a túlélők és szerencsésen hazatérők csoportjába tartoztak, Edével és Rudolf nagyapámmal együtt.

Elképzelem, amint egy túsócszentmártoni (Martin) műnyelvkörben, ahol az idót, ezt az eszperantóhoz hasonló műnyelvet tanulják, szlovák és magyar munkások elhatározzák, hogy „a műnyelvet valóra váltják”, és felépítik az utópiát. Közfelkiáltással döntenek. Hamarosan már a galgóci szekérgyár munkásai is lelkesen olvassák az áttelepülésről szóló felhívást. Szövetkezetet alapítanak, amely 1923-ban Zsolnára költözik. Idő nyelven Komintern-határozatokat olvasnak, és a szervezés során értékes tanácsokat kapnak Moszkvából.

Elképzelem a robusztus alkatú Mareček Rudolfot, aki Közép-Ázsiából tért vissza. Felvételeket mutat az ígéret földjéről, a lehetőségek birodalmáról. Lev Hinczuk képviselő, a Szövetkezetek tanácsának elnöke, aki Moszkvából érkezik, azt javasolja, hogy Prágán keresztül forduljanak Moszkvához, ahol Karl Radek és Willi Münzenberg jó-

voltából már áttelepülési bizottság működik. Mareček szorgalmasan járja a Felvidéket a vetítőjével, és felvételeket mutat. A fekete-fehér kockákon tágasság, hegykoszorúk, kirgiz pásztorok és jurták...

Elképzelem Paluch Bélát, aki azt mondja, hogy kínos neki az otthoni élet, mert a munkától meg van fosztva, és Stejskal kovácsot, aki arról panaszkodik, hogy hét száz kér tőle kenyeret minden áldott nap. A *Kassai Munkás* című lap szerint a csehszlovák kormány bércsökkentésre készül. A Csehszlovák Kommunista Párt is teljes erővel felkarolja az Idő Klub kezdeményezését.

*

Az alakuló közgyűlés eldönti, hogy Kirgiz-földre települnek. Nem tudják, hogy milyen politikai, társadalmi környezet fogadja őket, csak a tájak szépsége vonzó, és erős az utópikus ihletettség.

A közgyűlés azt is kimondja, hogy a tagok kötelesek részjegyet venni, mert ebből fogják azokat a gépeket és más munkaeszközöket megvásárolni, amelyeket majd Kirgiz-földön állítanak munkába. Egy részjegy 3-5 ezer koronába kerül, ezenfelül még kétezer koronát kell befizetni az utazás és étkeztetés költségeire. A KOMSZTO (Áttelepülési Bizottság) Moszkvából figyelmeztet, hogy a szövetkezetnek gazdaságilag erősnek kell lennie. Lenin felhívása mellett ezt is ismertetik a tagokkal, hogy részjegyek vásárlására vegyék rá őket.

Vita robban ki a szövetkezet profilja kapcsán. A zsolnaiak kézművesprofilat javasolnak, ám a többség az ipari termelés mellett dönt, az alapító zsolnai csoport kimarad a szövetkezetből. Egyedül a Komintern embere, Rudolf Mareček marad, aki viszont maradásának feltételül kiköti, hogy ő legyen az elnök, ezt elfogadják, és mindjárt 1700 korona fizetést szavaznak meg neki. Moszkvába már Mareček megy tárgyalni egy Václav Chlumecky nevű szenátorral együtt. Ők egyeznek meg a bevándorlási feltételekről, a kijelölt földterületről, és azt is elérik, hogy az orosz határtól Pispekgig vasúti szerelvényt kap a transzport.

A tagok eladják bútoraikat és házukat, kölcsönöket vesznek fel, hogy ki tudják fizetni a részjegyek ellenértékét és az utazás költségét. Az áttelepülési szándék most fordul komolyra, társadalmi dráma a játékos gondolatból. Elhatározzák, hogy három évre való élelmet és ruhát visznek magukkal. Bevásárolnak, és Marečekkel az élen folytatják a tagtoborzást. (Azok járnak jól, akik a magas költségek miatt visszarettennek, és nem vásárolnak részjegyeket.)

Miután történetünk csehszlovák állampolgárságú szereplői eladták mindenüket, az elbeszélésekből úgy tűnik, hogy a legfontosabb kérdéssé az vált, hová is települjenek. Hithű baloldaliként és naiv álmodozó beállítódásuk miatt nem voltak kíváncsiak a jogi környezetre, nem foglalkoztak a rájuk váró egészségügyi problémákkal, nem akarták megtudni, milyen szociális környezetbe kerülnek. Nem tették fel maguknak a kérdést, hogy kik is azok a kirgizek, akik a többségi társadalmat alkotják, és akikkel együtt kell élniük. (Nem tudhatták persze, hogy a célállomáson a kirgizek körében mintegy kilencvenszázalékos az írástudatlanság, és hogy kirgiz nyelven nemigen jelenik meg újság vagy könyv.) Még kevésbé tudhatták, hogy kik azok a bájok és anapok, a gazdag kirgiz állattartók és földbirtokosok. Nem ismerhették a szovjet típusú modernizáció eszköztárát és az ebből származó drámai konfliktusokat Közép-Ázsiában.

Nem gondoltak arra sem, hogy miképp fogják oktatni a gyermekeiket. Pedig ez a józan jövőtervezéshez hozzátartozott volna. Mint ahogy az is, hogy reálisan szembenézzenek a vakcináció teljes hiánya miatt rájuk leselkedő veszélyekkel. A fertőzések és az orvoshiány hamarosan tragédiákat okozott.

Ha nem baloldali ábrándok vakítják őket, kiindulhattak volna abból, hogy miképpen az évszázadokkal korábban a Szepességbe és a Felvidék más városaiba betelepülő szászok és svábok tették, akik magukkal hozták törvényeiket, ők is magukkal viszik a polgári jogot és a büntetőtörvényeket, hogy azokat Kirgiz-földön meghonosítsák. Hisz elődeik ezeknek a törvényeknek – a szász és sváb tükörnek, a magdeburgi törvényeknek – köszönhették a túlélést és a gyarapodást, a bánya- és kereskedővárosok korai polgárosodását. Ők viszont ideológiai vakságuk miatt bíztak abban, hogy az új világban is létezik az európai szintű jogbiztonság, így nem láthatták előre, hogy épp a polgári jog és jogbiztonság teljes hiánya okozza majd számukra a legnagyobb bajt.

Azzal, hogy közös vállalkozásuk Ázsia szívében civilizációs misszió is egyben, tisztában voltak. Am küldetésüknek csak a technikai értelemben vett modernizációt gondolták. Arra voltak büszkék, hogy a legmagasabb szakértelmet testesítik meg, hisz a legjobb szakmunkásokat viszik magukkal. Azt a modern technikát, munkakultúrát akarták a távoli és ismeretlen vidéken meghonosítani, amelyre oly büszkék voltak. Arról ábrándoztak, hogy ezzel a háttérrel és az új ideológia alapján, a társadalmi igazságosságra építő politikai rendszert és kizsákmányolásmentes munkásparadicsomot teremtenek.

Tudatlanul és felkészületlenül indultak el, de hitük és elkötelezettségük mellett a bizonyosságot, az államot és a törvényt az új szovjethatalom jelentette számukra. Az az új hatalom, amellyel azonnal szövetkezni akartak, és amellyel mindjárt szerződést is kötöttek.

*

Az Interhelpo nevében Rudolf Mareček aláírja a végleges megállapodást a szovjetek földművelési népbiztosságával. A megállapodás szerint a szövetkezet két földterületet kap. Mareček küldetése ezzel véget ér. Néhány nap múlva kiderül, hogy a részjegyet sem fizette be, és bár átveszi az útlevelét a Belügyminisztériumban, végül nem száll vonatra, és nem indul el a transzporttal. Ezzel Rudolf Mareček kétes figurává válik a többiek szemében. Útlevelének kiadását először megtagadja, majd a Csehszlovák Kommunista Párt közbenjárására az utolsó pillanatban mégis megadja a hatóság.⁴

Magát az Interhelpo szövetkezetet 1925-ben óriási nehézségek árán Trencsénben jegyezték be, de a cégbélyegzésben nem szerepelhetett, hogy az Interhelpo célja a kivándorlás a Szovjetunióba, mert Csehszlovákiában tilos volt embereket kivándorlásra toborozni. Ugyanakkor a hatóságok is tisztában lehettek azzal, hogy mi a valóságos cél, de szemet hunytak, és talán örvendtek annak, hogy számukra kétes múltúnak számító, munka nélküli, az orosz fogságot részben megjárt, baloldali munkásoktól szabadulhatnak meg. A több hónapon keresztül folytatott nyilvános agitáció miatt kizárható, hogy a csehszlovák hatóság ne lett volna tisztában azzal, hogy mi is a mozgalom valódi célja.

Elképzelem, ahogy tíz személyszállító vagonba háromszázan zsúfolódnak. A gépeket tehervagonokra rakják. A szerelvényt fellobogózzák. A transzport 1925. március 29-én korán reggel indul el Kassáról Lengyelországon keresztül Közép-Ázsiába. A mozdonyvezető parancsot kap, hogy a nagy állomásokon minél nagyobb sebességgel hajtson keresztül. Így az áttelepülők nem tudnak búcsút venni az állomásokon felsorakozott barátoktól, hiába írják meg a baloldali lapok, hogy a transzport merre halad át, a propagandamanőver csak félig sikerül.

A tehervagonokban egymáshoz préselődve szorongnak, ami bizony már az orosz fogságot idézi. Eduárd bácsikám és Rudolf nagypapa is ott álldogál a szerelvényen.

Ketten, család nélkül utaznak. Nem adtak el az utazás érdekében házat, bútort, mert nem volt semmijük. Nem tudják, hogy mivel nem váltottak részjegyet, más a helyzetük, mint a többieké. Eduárd harmincnégy éves, Rudolf nagyapám huszonkilenc. Egyedül utaznak, de Rudolf nagyapapa abban a biztos tudatban indul el, hogy a következő transzporttal már szerelme, Haury Margit is utána indulhat.

Remény és kíváncsi várakozás jellemzi ezeket a túlfűtött napokat. Még nem tudják, hogy mind a ketten a német nyelvtudásukból fognak megélni, miután hamarosan ott-hagyják a szövetkezetet, amelynek valójában nem is a tagjai.

A szerelvény tele van gyerekekkel. A transzportban sok a családos ember, és az induláskor készített felvételeken idősebb emberek is láthatók. Több évre elegendő ruhát és élelmet visznek magukkal. Cipiszerek, lengyelek, szlovákok és magyarok. Mindenüket becsomagolták, és mindent egy lapra tettek fel. Az úton tragikus esemény történik. Frantisek és Janda ötéves kislánya belázasodik, és meghal. A kislányt a vasúti sínek mellé temetik. De a remény élteti őket. Sokan úgy gondolhatják, hogy ők most pontosan ugyanúgy járnak el, mint a Felvidékre Sziléziából, Lengyelországból vagy Galíciából betelepülő elődeik. Becsukják a szemüket, hallgatják a gyerekszívaját, Istenhez fohászkodnak, a megtakarított pénzükre gondolnak, és abban reménykednek, hogy abból a kétéves munkából, amiből eddig éltek, ezután is boldogulni fognak.

Történelmi léptékű erő vitte, lökte, hajtotta őket Keletre. Az útirányt a századelő amerikai kivándorlásának az elszántságával merik – szinte az egyik napról a másikra döntve – kiválasztani. A baloldali ideológia rózsaszínű álmai mellett valószínűleg a szűzföldek, a lehetőségek vonzották őket. Sokan a hadifogság során megismert festői tájakra akarnak költözni, immár szabad emberként. A Tien-san hegyeire és a feltöretlen, művelésre alkalmas legelőkre úgy gondolnak, mint paradicsomi tájakra, ahol minden az övék lehet, amit csak megtermelnek.

Lengyelországban csendőrök szállnak fel a vonatra, levetetik a zászlókat, és egészen az orosz határig elkísérik a szerelvényt.

Az utasok megdöbbennek a Volgán átvezető híd romjait látva, amikor azt hallják, hogy a hidat a Cseh Légiónak robbantotta fel. Kujbisevben pedig tábla emlékezteti a transzportot a polgárháború áldozataira, közöttük a Cseh Légiónak által meggyilkoltakra. Több napon keresztül vonatoznak az Éhség sivatagon át... Az elődök történetével szórakoztatják egymást. Valaki Vámbéryt említi, aki ezt az utat gyalog tette meg.

Huszonhét napon és éjszakán keresztül vonatoztak. 1925. április 24-én elcsigázottan és kimerülve szállnak ki a kényelmetlen vagonokból az akkor még Pispeknek, később Frunzénak nevezett vasútállomáson. Körülöttük vályogból készült ázsiai kunyhók. Hűvös szél, két pislogó villanykörte fogadja őket, és hóesés. A város négy kilométer távolságra van. Háromszáz embert kell azonnal elhelyezni. A város „rendelkezésükre bocsátja” azt a katonai fogolytábor, amelynek barakkjait az első világháború hadifoglyai építették. Meszelnek, falznak, építenek... Nem erre számítottak. A helyzet foglyai lettek. Világossá válik, hogy minden másképpen van.⁵

*

Pispek vályogból és fából készült házai nádfedelűek. Az utcák még kövezetlenek, nyáron a szárazság miatt nagy a por, esőben a sártenger mindent elborít. Villanyvilágítás nincs. Kassa Pispekhez képest világváros. Az ivóvizet itt vizesárvokból, arikokból merítik. Kora hajnalban még tiszta a víz, ezért vödreikkel ilyenkor járnak a patakokra, de így sem tudják elkerülni a fertőzést. Orvos nem volt velük, az Interhelpo nem a diplomások szövetkezete, hanem az igazságos társadalmat kereső munkásoké.

„Nagy szennzáció volt érkezésünk, a helyi nomádok és városiakok egyike sem látott ekkor még gépeket és traktorokat; a sátán művének tartották ezeket az eszközöket, de mindezek ellenére nagyon barátságos kapcsolat alakult ki a transzport és a helyiek között.”⁶ Az ünneplés nem tart sokáig. Mareček Zsolnán azt ígérte, hogy a kirgizekből szervezett helyi kommuna könnyűszerkezetű épületeket emel a részükre. Az új telepeseket sokkolja a hír, hogy semmiféle lakóépület nem készült. A Mareček által kötött szerződések pedig nem érvényesek, mert azokat az Interhelpo „nepperes” és kulák elemekből álló kommunával kötötte. Néhány helyben vásárolt lóval vontatott taligán és a magukkal hozott traktorral és kisteherautóval költöznek át a volt fogolytáborba, amit ideiglenes lakhelyül számukra kijelölnek. Az egyik kitelepülő család meglátva a körülményeket, azonnal hazaindul Csehszlovákia irányába.

A tábor az erdőben épül. Mellette temető, ahová az osztrák, német, cseh, magyar, szlovák foglyokat temették. Az egyik csoport csak trágyakihordással foglalkozik. Az ácsok új tetőszerkezetet készítenek, az asztalosok a hozott anyagból ajtókat és ablakokat.

A fiatal erdőből kivágott husángokból priccseket eszkábálnak. A barakkokba költözők így ötven centiméter széles alvóhelyhez jutnak. A sokgyerekeseket a kisebb barakkokban helyezik el. Néhány hét alatt elkészül a munkatábor. Közös a konyha, ingyenes az ételmezés. Svecni, knédli, paprikás és gulyászerű ételek szerepelnek az étrenden.

A csehszlovák transzport napkeltétől napnyugtáig dolgozik. Később egyórás ebéd-szünetet tartanak, de bevonják a munkába a tizennégy éven felüli fiatalokat is. Egy fára transzmissziót szerelnek fel, egy másik áttétellel erre kapcsolják a körfűrészt, a gyalugépet és a kovácsműhely ventilátoros tűzhelyét.

Az emberek reggeltől estig nehéz munkát végeznek, a fizetség pedig csak a napi étel-lem a közös konyháról és heti egy rubel dohánypénz. Az esténként petróleumlámpavilágítás mellett tartott gyűléseken a vezetőségnek arról kell meggyőznie az elégedetlenkedőket, a habozókat és a kritikusokat, hogy tartsanak ki, a felmerült nehézségek elmúlnak, amint felépülnek a műhelyek, és elindulnak a gépek, minden jobbra fordul. A tagság levert hangulatban van, az emberek elégedetlenkednek. Különösen a nők viselik nehezen a kirgiz körülményeket: trágyatábori lakóhely, közös konyha íztelen étellel, mindenütt piszok, por, nyomor, szűkösség, pókhálóval befont tetők, melyekben verebek tanyáznak.

Ebbe azonban nem tudtak beletörődni azok, akik önként és épp a jobb élet reményében zárták magukra a táborkapukat. A negyvenfokos hőségben végzett egész napi munka után pihenés helyett viharos gyűlések következtek. Egyesek már a személyes csalódásukról beszéltek. A gyűlések éjszakába nyúltak, véget nem érőnek tűntek. A tagok azzal mentek szét utána haraggal, hogy másnap folytatniuk kell. A hangulatot tovább rontja, hogy a tábort eléri a malária, a tifusz és a dizentéria. A betegségek első áldozatai a gyerekek. 1925. június 20-án reggel meghal a kilenc hónapos Pagács Václav. Az első két évben harminchat gyermeket temetnek el. Orvos nincs, és a Pispekből érkező felcser sem tud segíteni.

A családi tragédiák, a gyermekek elvesztése miatt sokan lépnek ki az Interhelpo sorraiból, és vagy a Szovjetunió területén keresnek más megélhetési lehetőséget, vagy visszatérnek Csehszlovákiába.

*

1926 áprilisában az Interhelpo közgyűlése úgy rendelkezik, hogy fát szállít Rudolf nagyapám részére, majd az egy hónappal későbbi jegyzőkönyv arról számol be, hogy nagyapámat bizalmi állásba nevezik ki. Egy újabb jegyzőkönyv már arról szól,

hogy „mindkét Demszkyt el kell bocsátani szabotázs és munkahely elhagyása miatt” (1926. május 22.). Áprilisban kelt a határozat, mely szerint Rudolf nagyapám utazzon Taskentbe „kiküldetésbe”, de két hét múlva már arról döntenek, hogy táviratilag visszahívják őt. A szövetkezet vezetősege által jegyzett határozat nem indokol, csak rendelkezik.⁷

Erre az időre esik Eduárd taskenti látogatása is, amelynek során, szinte beléjük botolva, ismeretséget köt azokkal az osztrák munkásokkal, akik már munkát keresve tengődnek, és várják sorsuk jobbra fordulását, de leginkább a mielőbbi hazautazás lehetőségét.

Taskenti útját követően Eduárdot is kirúgják, és hamarosan papírt kap róla, hogy fél évig a szövetkezetben dolgozott.

A szövetkezeti iratokból nem derül ki, hogy mit szabotáltak el és miért, de tény, hogy erre az időszakra esik távozásuk az Interhelpóból. Rudolf nagyapám a Tő-Asú (Tevehágó) és az Ötmök-hágó túloldalán fekvő, festői szépségű Talaszba, a Manasz című kirgiz népi eposz „földjéről” egy német telepesek által is lakott faluba, Johannesdorfba (kirgizül Kum Arik) költözött német tanítónak, amit rendkívüli megtiszteltetésnek tekintett, és egész életében büszkén emlegetett. Eduárd bátyám fauszatással és bányászattal is próbálkozott, mielőtt végleg elhagyta volna a szövetkezetet.

A Frunzében maradó Interhelpo-tagoknak időközben meg kellett gyorsítaniuk az építkezés ütemét, főleg a textilgyár építését, mert a textilesek csoportja már útban volt Szlovákiából, és 1926. augusztus 7-én meg is érkezett. Ez volt a szövetkezet legnépesebb csoportja: a második transzporttal 606 személy érkezett, akik 62 vagonnyi rakománnyal települtek át.

Ezzel a második csoporttal jött Haury Margit, Mangi nagymama.

Levelében így számolt be a nagy utazásról:

„Pispek, 1926. IX. 15.

Kedves Pista bátyám és Iluska!

Augusztus 7-én végre szerencsésen megérkeztem Pispekre 27 napi utazás után. Az út nagyon kellemes volt, sokat pihentünk, több mint a fele időt álltunk, s így legalább alkalmunk volt sok mindent megnézni. [Mangi nagymama csak virágnyelven írhatott az utazás borzalmairól a feltételezett levélcenzúra miatt – a szerző megj.]

Az orosz határállomás Volocsiszk volt, s onnan tovább Kijev, Kurszk, Penza, Orenburg voltak a nagyobb városok. Soha nem fogom megbánni, hogy ilyen nagy utat tettem meg, mert nagyon sok szépet láttam. Kijev is egy szép város, gyönyörű templomokkal, van egy temploma, amit pénzértékben ki sem lehet fejezni. Gyémánt, briliáns s egyéb drágakövekből van az oltára. Máskülönb a város elég piszkos. Bármerre mentünk, az tűnt fel legjobban, hogy akármilyen kis falu is, templom 6-8 is van. Egy olyan városkában, mint Igló, 15 templom van, és mind éppen úgy megy, mint azelőtt, tehát az nem igaz, hogy elvették!

A Volga is nagyon szép volt, és csónakáztunk is rajta. Sokat fürödtünk az úton a Dnyeszterben, és még nem tudom, milyen folyókban. A meleg nem volt nagy, csak mikor a kirgiz sztyeppre jöttünk, mert bizony ott 48-50 fok volt a meleg, de mivel ment a vonat, nem éreztük annyira. Rengeteg tevélt láttunk már itt, mert a kirgizek leginkább azt tartanak, a húsát eszik is.

Turkesztán városban már ettük a finom sárgadinnyét, amihez fogható jót elképzelni nem lehet, és méghozzá olcsó is volt, 80-90 cseh fillérért emberfej nagyságú. Rudi elébem jött, s egy napig együtt utaztunk. S így értünk 7-én ide. Mindjárt egy ismerős kassai családhoz vitt el Rudi, ahol aztán az esküvőig tartózkodtam. Képzhetitek, hogy milyen jólesett itt az idegenben éppen kassaiakhoz szólni. Egy hét múlva, 14-én tartottuk meg az esküvőt, nagyon egyszerű keretek között. Azóta élünk csendeskén, boldogan. Rudi nem tud hová tenni, és mindig csak azt mondja,

hogy ő nem is hiszi azt, hogy én itt vagyok, hogy csak egy álom ez. A lakásunk nagyon szép. Gyönyörű a 4 ablakos szoba és konyha, nagy udvar, nagy kert.

Az ablakok éppen a hegyekre nyílnak, amelyek 4000 méter magasak, és nyáron is állandóan hó van a tetejükön. Pláne, ha lent eső esik, akkor egész a hegy lábáig hó van. Gyönyörű látvány, órákig el tudok gyönyörködni benne.

A város máskülönbben nem szép, olyan, mint nálunk egy nagy mezőváros, de a kiterjedése legalább kétszer olyan, mint Kassa. Van 2 mozi, színház, klub, kórház stb. Moziban már voltam, ugyanazokat a darabokat adják, mint nálunk. Cirkuszban is voltam már. Korzó is van a parkban, ahol valamelyik este a Csárdáskirálynőt játszották a zenészek. Bizony, csak úgy repesett a szívem, hiszen arra igazán nem számítottam, hogy itt magyar darabokat is fogok hallani. A magyar cigányok most nemrég mentek el innen. Minden jó volna, csak énnekem árt az itteni levegő, sokat betegeskedem, s ha csak lehetne, elmennénk jobb vidékre. Nagyon sok dinnyét eszem, s ez itt minden bajnak az oka, de nem bírom megállni, mikor olyan finom és oly olcsó. Legnagyobb részt oroszok laknak itt, de sok a kirgiz, tatár, szárt. A kirgizek nagyon hasonlítanak a kínaiakhoz, a szártok már valamivel szebbek. A szártok háremet tartanak, feleségeik az utcán fekete fátyollal lefátyolozva járnak, s a házak ablakai az udvarra néznek, nehogy férfiszem belásson.

A feleségeiket veszik, marhát, tevé, lovat, pénzt adnak értük. Van olyan kirgiz, hogy egész életében egy asszonyra spórol, s mégsem bírja megvenni. Némelyik nagyon gazdag, van 2-3000 lova is. Sok kirgiz szó azonos a magyarral, pl. alma, atya stb. Szóval én megtértem őshazámba, mert hisz innen valahonnan indultunk nyugatra. Mostan már nincsenek oly nagy melegek, de mikor jöttünk, bizony állandóan 50 fok volt. Soknak használ, megerősödik, meghízik, sok nem bírja ki. A gyerekek sokan halnak a mieink közül. Már én egész beleszoktam a gazdasszonykodásba, s bizony egyszer sem rontottam el semmit. Nem is gondolok rá, hogy valamikor is jártam hivatalba. Itt nagyon sok magyar van, akik még fogság után itt maradtak, s sokszor összejön 4-5 család, és eltöltjük együtt a vasárnap délutánokat. Irjatok Ti is mindenről. Itt nagy öröm egy levél. Csókol mindnyájatokat

Mangi”

Az Interhelo helyzete a második telepescsoport megérkezésével sem javult, új nehézségek merültek fel az elhelyezéssel, a lakással és az élelmezéssel kapcsolatban. A második társaságot részben az első csoport lakásaiban szállásolják el, másokat a Dunkankán, helyi lakosoknál. Húsz nőtlen ember Frunze szélén egy elhagyott vályogházat talál, ezt alakítják át szállás céljára. Tizenegy nőtlen tag pedig a textilgyár kerítése mellett egy zemljankát – földbe épített lakóhelyet – rendezett be magának.

Csehszlovákiából öt csoportban összesen 1078 személy költözik a Szovjetunióba, és mintegy 150 vagonnyi rakományt hoz magával. Ez arról tanúskodik, hogy a szövetkezeti tagok zöme azzal a szándékkal települ át, hogy új otthonot alapítson. Münzenbergék propagandamunkája túlságosan is eredményesnek bizonyul.

Kirgíziában az Interhelo öt nemzetisége további nyolccal bővül. Az újak között vannak kirgizek, oroszok, ukránok, üzbégek, kazahok, tatárok, ujjurok is. A beszámolóik szerint különleges „interhelo nyelv” is kialakult, amely az orosz, cseh, ukrán, szlovák, magyar és kirgiz keveréke volt.

Az önálló gazdálkodás kezdetben nem megy. 1927 nyarára az Interhelo adósságlománya már eléri a 455 ezer rubelt. Ebből az adósságból a szövetkezet 1927 végéig sokat törleszt, de év végén a tartozás még mindig 217 ezer rubel. A szövetkezet segítségét kér, és a Kirgiz Autonóm Köztársaság bizottságot küld ki a helyzet felmérésére.

Ebbe a bizottságba néhány régi vágású hivatalnokot delegálnak, akik persze kizárólag a gazdaságosságot vizsgálják, és az Interhelo felszámolását javasolják, a textil-

gyártás kivételével. A többi részleget és a műhelyt a Frunzéban működő szövetkezeteknek javasolják átadni. A telepesek rossz néven veszik, és írásban is nehezményezik, hogy a bizottság úgy bánik az Interhelpo szövetkezettel, mintha az egy „kapitalista országból”, a NEP-korszak idején áttelepült szervezet volna.

A szövetkezet vezetősége tiltakozik a határozat ellen, és 1927 szeptemberében a moszkvai kormányhoz fordul, amely megváltoztatja a bizottság határozatát, és segédkezet nyújt a fennmaradáshoz.

Az intézkedések eredményeképpen 1928 márciusában a két különböző gazdaságban dolgozó szövetkezeti tagok többsége a textilgyár alkalmazottja lesz. Az Interhelpo szétesik.

1927 folyamán a dél-kirgíziai Kizil-Kija bányából az Interhelpo bányászai és családjaik átköltöznek a szibériai Kemerovo városba, a tomszki területen lévő bánya mellé, de 1938 után a bányászok többsége visszatér Csehszlovákiába.

*

Andreas dédapám súlyos betegsége és halálhíre 1929 tavaszán minden családi tervet megváltoztat. Amikor híret veszik a bajnak, mind a két fiú hazaindul a családjával együtt, ám a szovjet hatóságok jóvoltából Mangi nagymama és Rudolf nagyapám apámmal együtt Kassán ragad, mert nem kapnak többé orosz beutazási vízumot. Számukra véget ér a kaland, nem úgy Eduárd és felesége, Sura néni számára, akiknek a sorsa sokkal szerencsétlenebbül alakult.

Eduárd és Rudolf nem tudhatták, hogy sorsukat a Szovjetunióban bekövetkező változások rendkívül negatívan befolyásolták. A nagy perek előkészítéseként is felfogható, hogy 1929-ben Sahtiban, egy kis kaukázusi bányászvároskában, állítólagos „összeesküvést fedeztek fel” a mérnökök között: az ügyészség azzal vádolta őket, hogy szabotázscselekményeket követtek el abból a célból, hogy elárasszák a bányaaaknákat. A GPU első ízben rendezett koholt vádakkal és konstruált összefüggésekkel összeesküvésügyet 53 vádlott, köztük néhány német szakértő ellen. Az ítélelhozatal után – tizenegy halálos ítélet (ebből hat feltételes volt), 34 szabadságvesztéses és négy felmentő ítélet (német szakértők) – a politikai bizottság prominens tagjai, mindenekelőtt Sztálin és Buharin, nekitámadtak a „burzsoá szakértőknek”. Nekik kellett a hátukat tartani bűnbaként a rossz termésért és az első öt éves terv katasztrófális kihatásaiért. Az 1929 és 1931 közötti időszakban – ezek az évek a döntő fontosságúak a fivérek szempontjából – számos állítólagos „szabotázscsoportra” bukkantak. A műszaki és tudományos kádereket mintegy tíz százalékát vették őrizetbe, ami körülbelül hétezer foglyot jelenthetett. A titkosszolgálat az egész országra kiterjedő „összeesküvés” képét vázolta fel, és korlátozni kezdték, szűrték az országba történő beutazásokat is.⁸

A család emlékezetében viszont mély nyomot hagyott, hogy Mangi nagymamáék, apám és nagyapám akaratukon kívül maradtak Kassán, hiszen ők is vissza akartak utazni Kirgíziába. Minden beszélgetőpartnerem említi, hogy ők csak egy hónapra látogattak haza. Meg is ígérték nekik, hogy megkapják a visszautazási engedélyt.

Mi mást tehettek volna, bíztak ők is az ígéretekben.

*

1929 őszén, Eduárd bécsi útja idején, ahová csak azért utazott, hogy érme- és bélyeggyűjteményéből pénzt csináljon, Surának és lányuknak, Évának a csehszlovák beutazóvízuma lejárt. Az egész család rettenetes izgalmakat élt át Kassán, mert nyomozók jelentek meg náluk, és kitoloncolással fenyegetőztek, mire be sem várva Eduárdot, sür-

gősen visszautaztak a kirgiz fővárosba. Egy ideig hárman laktak Frunzéban Éva nagymamájával és Surával, aki munkát keresett. Időközben Eduárd visszatért Bécsből Kassára, de az ő orosz vízuma is lejárt, újat nem kapott, ezért nem is tudott legálisan Oroszországba utazni. Összecsomagolta a holmiját, egy esernyőt is vitt magával, melynek burleszkbe illő jelentősége lett. Lengyelországon keresztül Lettországba utazott, és illegálisan átlépett a mocsaras lett–orosz határon. A zombékos fűcsomókon, egyikről a másikra ugrálva sikerült a mocsáron átkelnie, közben az esernyőjét is elvesztette. Az orosz oldalon a határőrök elfogták, és nem akarták elhinni, hogy a mocsáron keresztül érkezett, hiszen ez kész csodának számított. Kutyákkal követték visszafelé a nyomát, és végül megtalálták az esernyőt, mellyel bebizonyosodott, hogy igazat mondott. El is ítélték, de mivel a határátlépésről igazat mondott, és elhitték neki, hogy a családja után indult, nem diverzánsként kezelték, mert akkor azért már halálbüntetés járt volna.

Részlet a kihallgatási jegyzőkönyvből: „*A határ átlépése után a Szovjetunió belsőbb területeire szándékoztam kerülni, majd KALINYIN elvtársnál akartam jelentkezni azzal a kéréssel, hogy vizsgálja ki ezt az ügyet, hogy miért nem adtak nekem egy éven keresztül beutazási vízumot a Szovjetunióba.*

Frunze városban 1927. évben feleségül vettem egy tiszteletes leányt, SARAVSZKAJA Alexandra Andronyinovnát. Jelenleg is abban a városban dolgozik a tejkonyha vezetőjeként a városi kórházban. Vele él a kislányom, ÉVA, aki 2 éves. Többet mondani nem tudok, a jegyzőkönyvet nekem felolvasták, és az én szavaim alapján helyesen írták le, amit aláírással igazolok.”⁹

Eduárdot ezután hónapokig vizsgálati fogságban tartották, közben többszöri megállással visszaszállították Frunzéba, ahol illegális határátlépés miatt elítélték, majd szovjetellenes tevékenység vádjával ítélet nélkül tartották fogva. Ekkor a börtönből levelet írt bátyjának, Vili bácsinak Pozsonyba, melyet a biskeki börtönben sétáltatás közben átdobott a kerítésen, és nagy szerencséjére azt valaki továbbította is Pozsonyba. Vilmos, aki ekkor ügyvédként Pozsonyban tevékenykedett, a levéllel felkereste korábbi egyetemi kollégáját, Eduárd Beneš, az akkori külügyminisztert, és a segítségét kérte. Beneš hivatala magához Sztálinhoz fordult, és közbenjárásának köszönhetően Eduárdot kiengedték a börtönből. Erről a kapcsolatfelvételtől nincs semmiféle írásos dokumentum, de a két állam közötti diplomáciai jegyzékváltásból és a moszkvai csehszlovák képviselőlet levélváltásaiból annyi bizonyosan megállapítható, hogy igen magas szinten foglalkoztak Eduárd bátyám ügyével és fogva tartásának körülményeivel. A pozitív fejlemények magyarázatául szolgál, hogy ebben az időszakban Csehszlovákia kifejezetten jó kapcsolatokat ápolt a Szovjetunióval.

Éva elmondása szerint Eduárd a kiszabadulása után nem hagyhatta el Frunzét, munkát sem kapott. Aranyat mosott a folyóban, abból élt néhány hónapig. Hamarosan elvált Sura nénitől, és a bíróság – orosz szokás szerint – Évát, mint leánygyermeket a papának ítélte.

Eduárd életének ezt az időszakát – a GPU mellett – Vilmos közbenjárásának köszönhetően a moszkvai csehszlovák külképviselet is figyelemmel kísérte, és rendszeresen jelentett Prágába, a Külügyminisztériumba:

„*Címzett: Csehszlovák Belügyminisztérium, Prága*

1930. október 17-én Eduárd Demszky saját bevallása szerint illegálisan lépte át a SZU határát, ezért letartóztatták, és később deportálták Frunzéba, ahová,

1931. április 10-én érkezett, még aznap kihallgatták, majd szabadlábra helyezték, és visszakapta az útlevelet.

1932. január 22-ig német nyelvet tanított, amikor is letartóztatták állítólagos szovjetellenes tevékenységért. Négy és fél hónapig tartották fogva.

1932. június 3-án szabadon bocsátották anélkül, hogy kihallgatták volna.

1932. augusztus 27-én jelentette a moszkvai követség megbízottja Prágába a belügyminiszternek, hogy Demszkyt szabadlábra helyezték azzal a feltétellel, hogy nem hagyhatja el Frunze város területét.”

1933. október 25-én Demszky Vilmos levelet ír a Prágai Külügyminisztériumba, mit sem tudva valamennyi részletről, köztük arról, hogy testvére már szabadlábban van:

„Eduárd Demszky nevében és képviselőként bátorkodom előterjeszteni a következő kérelmet. A moszkvai Külügyi Képviselőlet tegye meg a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy testvérem kapja vissza az útlevelét, bocsássák szabadon, és fizessék ki az elmaradt bérét arra az időre, ameddig törvénytelenül fogságban tartották, és végezetül biztosítsák számára a díjmentes gyógykezelés lehetőségét is.”

Gondos és részletes választ kapott:

„Csehszlovák Központi Állami Archivum
(BM feljegyzés rövidítve)

A külügy moszkvai képviselőlete a BM kérésére közölte, hogy Demszky Eduárd Frunzében él. Négy és fél hónapos fogsága alatt nem hallgatták ki. A GPU pincéjében tartották, ahol takarót nem, csupán napi 300 gramm kenyeret és vizet kapott. Tüdő- és szívmegetedése miatt lábdagatokkal szabadon engedték, de Frunzét nem hagyhatta el. Kérdésére, hogy miért tartóztatták le, a GPU »nacsalnik« azt válaszolta, hogy kémkedés gyanúja miatt – amit azonban nem tudtak bizonyítani. Szabadulásakor ígéretet kapott, hogy tanítói fizetését visszamenőleg megkapja, és betegsége miatt szanatóriumba viszik.

1933-ban német nyelvtanári fizetését megkapta, de szanatóriumi gyógykezelést nem biztosították számára. Mivel munkát sem kapott, így ötéves kislányával nagyon nehéz anyagi helyzetbe került.”

1933 őszén Eduárd Évával együtt minden tiltás ellenére felszállt a Moszkvába induló vonatra. A rendőrök követték, le akarták tartóztatni, átkutatták a vonatot, de közben valaki kikapcsolta az áramot, és a kocsik sötétségbe borultak. (Feltételezhető, hogy mások is illegálisan akartak távozni, mert a lakhelyelhagyási tilalom gyakori büntetés volt.)

A peronon apa és lánya még utoljára számba veszi a poggyászt és a három napra való ételmezt. A vagonokban nincs hálóhely, csak ülőhelyet találnak. Szemközt ülve egymással, türelmetlenül várják az indulást. Döcögve haladnak, és minden kis ázsiai állomáson megállnak. Előre megállapodtak, hogy vigyáznak, mit beszélnek, mert a fülkében biztos ülni fog valaki a Csekától. Kalandos vakmerőségüknek és a szerencsének köszönhetően Éva és Ede bátyám végül is kijutott Frunzéból, de Sura nénivel soha többé nem találkoztak.

Azonnali távozásuk bölcs elhatározás volt. Eduárd politikai ösztönei jól működtek. A szovjet állam totalitárius karaktere egyre erősödött. 1935-ben a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa (azaz a kormány) rendeletet adott ki, melyben újból szabályozta –

magyarán: megszigorította – az unió területén lakó idegenek tartózkodási és költözködési lehetőségeit. Minden helyváltoztatást kötelesek voltak a hatóságoknak bejelenteni, s a helyi hatóságnak jogában állt az idegent minden olyan helyről kiutasítani, ahová nem szolt a tartózkodási engedélye.¹⁰ A megszigorított szabályok miatt sokan bujkáltak, eltűntek a család szeme elől is. Éva interjújából: „*Anyám nővére, Nina már korábban valakivel Moszkvába szökött. Későbbi sorsáról nem tudok semmit, csak azt, hogy apám elmondása szerint nagyon szép lány volt, de teljesen eltűnt a szemünk elől.*”

*

Időközben Kassán 1929 végére Rudolf nagyapám türelme is elfogyott, és egyszerűen szökni akart, hisz „mindenüket” Talaszban hagyták.

Rudolf nagyapám azzal a szándékkal indult neki a határnak, hogy átszökik, és később kihozatja a családot is, de elfogták, és visszatoloncolták. Még egyszer próbálkozott a szökéssel, de a második próbálkozása is kudarcra jutott. Végül Kassán ragadt, és hosszú ideig volt munka nélkül.

Rudi és Mangi többször és mindenkinek sorjában elmesélte a kiutazást, a tábori életet, a felkészületlenségeket és a talasi örömeiket.

Azt is mesélték, hogy volt munkájuk és maguk építette házuk, állataik, és Rudi a falut is tervezte, széles utcákkal és malommal, de ezt csak ő tudta részletesen kifejteni. (Az Interhelpo-archívumban őrzött dokumentációjában fellelt „falutervek” és rajzok inkább vázlatnak tekinthetők, de arra vallanak, hogy Rudolf nagyapa hosszú távra tervezte a faluépítést.)

Az „oktatás”, a tanítói tapasztalatok állandó beszédtemájukká váltak. Az első napokban nagyapám a döngölt agyagpadlóra terített vastag nemezre és szőnyegekre ültette a nehezen összeverbuvált, platt-deutschot beszélő és igen különböző körű diákjait. Elsőbe jártak a kiskamaszok is, akiknek a beszédjét alig értette a Monarchia iskoláiban kiképzett nagyapám, de a mezítlásos parasztyerekek térdére tett tábláin mégis megjelentek az első, írásjelnek alig nevezhető betűk és számok. Rudolf nagyapa annak örült a legjobban, ha legalább egy német dalt meg tudott tanítani nekik. A „*Brüderchen komm tanz mi mir*” és a „*Fuchs, du hast die Gans gestohlen*” olyan jól ment nekik, hogy már az első évben elő tudták adni azokat az évtáron.

1930-ra világossá vált, hogy nincs visszaút.

Nagyapám Kassán ragadt, és hosszas munkanélküliség után vasutasként alkalmazta a Kassa–Oderberg vasút, az a társaság, amelynél édesapja évtizedeken át szolgált, és amelynél rövid ideig Vilmos is dolgozott. Valószínűleg bátyja segítségével, közbenjárásán múlott, hogy politikai priusza és nyíltan vállalt baloldalisága ellenére alkalmazták. Rózsahegy elővárosában, Rybarpolén, Enyickén, Csernőn és más állomásokon, de mindig a vasút szolgálati lakásában lakott. Nyugdíjasként is egy szoba-konyhás vasutaslakásban élt, Rybarpolén, amikor az alábbi levelet írhatta:

„*Drága Bubi,*

mindig úgy képzeltem, hogy állva olvasod el az általam oly ritkán írt leveleket. Kiveszed a postaládából, és a lépcsőn fölfelé rohanva téped fel a borítékot, és amint a kulcsot a zárba helyezed, de már mielőtt elfordítanád, már türelmetlenül olvasni is kezded, és mire a szobába érsz, túl is vagy a lényegen, megtudod, hogy kaptál-e rossz hírt. Most szerencsére ilyenekkel nem szolgálhatok. Helyezd kényelembe magad, és próbálj egy kicsit apádra figyelni, ha nem vagy egyedül, inkább tedd félre a levelet, és várd ki az időt, amikor a figyelmedet nem vonja el semmi tőlem. [...]

Nehéz helyzetben van a vasutas apa, ha a családjával is törődni akar, és az állását is meg akarja őrizni. Az én helyzetem ráadásul attól volt különleges, hogy mivel a Szovjetunióból jöttünk haza, és itt ragadtunk Kassán, nekem senki nem akart munkát adni. Szégyenfolt volt rajtam a kint eltöltött négy év, és ráadásul én mindenütt büszkén vállaltam és hangoztattam, hogy szerettem a kinti életet, és visszavágytam Johannesdorfba, mert ott együtt lehettünk.

Édes fiam, te nemigen emlékezhetsz arra a falura, ahol apád tanított, és arra sem, hogy ott milyen békességben és boldogságban éltünk. Mindenünk megvolt: nem volt gond a kenyér, a zsír, a szalonna, és a falusiak jóvoltából még tehenünk is volt, kecskénk, csikónk, szóval mindenünk.[...]

Ott én TANÍTÓ voltam, édes fiam. Jó fizetést kaptam, és szerettem ezt a munkát. Büszke vagyok rá, és nekem sokat számított, hogy négy polgárral tanító lehettem. Az én életemnek ez volt a legszebb korszaka, és talán érthető számodra, hogy amikor Eva Sura nénivel visszament, és Ede bátyád is utánuk indult, akkor nekem is mehetnékem volt. El is indultam, de a határról visszatoncoltak.

Ma már nem utaznék oda. Egy idő óta, amióta itt a Gottwald által képviselt kommunista vonalat is módomban van tapasztalni, azt gondolom, hogy ott is visszafordíthatatlan változások történnék. Én egyébiránt mindig ellentétes módon reagáltam ezekre a változásokra. Álmaim pedig – rám jellemző módon – mindig teljes ellentétben voltak valóságos helyzetemmel. A jónak ítélt idők álmai rosszak, igen rosszak voltak, valószínűleg gyötört valamiért a lelkifurdalás. De ha elhagyatottnak és nyomorultnak és kisémmizettnek éreztem magam, akkor az álmaim derüessékké váltak, és mindig előjött Talasz a Manasz meséivel vagy Naszreddin Hodzsa története.

Élete során olyan akadályokkal is találkozik az ember – bizony ezt is fel kellett ismernem –, amelyeket nem lehet legyőzni. Ilyenkor nagy hiba úgy tenni, mintha ezek a korlátok nem is léteznének.

Ha van merszünk ezt kimondani és ezzel őszintén szembenézni, akkor könnyebb túljutni a nehezén. Nem a mi hibánk volt, hogy nem sikerült végigvinni azt, amibe belekezdünk, sőt, talán volt abban valami sorsszerű, hogy nem engedtek vissza, és mintha valamilyen mesebeli jó szellem megóvott volna bennünket a még nagyobb bajtól. Ezt persze nem tudhattuk, nem láthattuk, és ma már könnyű ezen bölcselkedni.

De nem lett belőlünk jobb ember, ne hitessük el magunkkal, hogy ezekből az új eszményekből új világ született. Életünkben egymást váltják az álmok és a kiábrándulások. Most egyik napról a másikra élünk, és vannak közöttünk, akik épelméjűnek nem nevezhető eszméket hirdetnek.

Képzeld el, hogy még engem is megpróbáltak beszervezni, azok, odaátról. Azt akarták, hogy itt Csernőn, a mi átrakóállomásunkon, írjak nekik jelentéseket, szóval legyenek a besúgójuk.

Nem vállalkoztam erre, ami, gondolom, nem volt jó pont, és nem fog segíteni a pályámon. De ez csak ránk tartozik, és nem is levéltéma, csak kikívánczolt belőlem.

Szeretettel ölel és csókol mindkettőtöket,

Apu”

Jegyzetek

1. Demszky Gábor: KELETI ÉDEN című család-története a Noran kiadónál jelenik meg karácsonyra.
2. Petrák Katalin: MAGYAROK A SZOVJETUNIÓBAN 1922–1945. Napvilág, 2000. 132.

3. Arthur Koestler: A LÁTHATATLAN ÍRÁS. AZ ÖN-ÉLETRAJZ MÁSODIK RÉSE 1932–1940. Osiris, 1967.
4. Bajlanov kirgiz író BÓRDOSTOR (TESTVÉREK) című, Biskekben, 1972-ben kiadott könyvében írja meg a kiutazás hiteles történetét.

5. Pollák, Pavel: INTERNACIONÁLNA POMOC CESKOSLOVENSKEHO PROLETARIATU NÁDOM SSSR: DEJINY CESKOSLOVENSKEHO ROBOTNICEKEHO DRUZSTVA INTERHELPO V SOVJETSKEJ KIRGIZII (szlovákul, Az INTERHELPO CSEHSZLÓVÁK MUNKÁSSZÖVETKEZET TÖRTÉNETE KIRGIZIÁBAN). Pozsony, Szlovák Tudományos Akadémia, 1961.
6. Dubček, Alexander: HOPE DIES LAST: THE AUTOBIOGRAPHY OF ALEXANDER DUBCEK. London, Harper Collins, 1993.
7. Kirgizisztán Központi Állami Levéltár; Az Interhelpo csehszlovák munkásszövetkezet dokumentumai, Biskek.
8. Berry McLoughlin–Hans Schafranek–Walter Szevera: AUFBRUCH, HOFFNUNG, ENDSTATION (KÉSZÜLŐDÉS, REMÉNY, VÉGÁLLOMÁS). Wien, Verlag für Gesellschaftskritik, 1996.
9. A Kirgiz Köztársaság Nemzeti Biztonsági Szolgálatának archívuma (Kihallgatási jegyzőkönyv [12. o.], Szebezs város, 1930. október 17. OGPU, Politikai Osztály).
10. Petrák Katalin: i. m. 266.

Szabó Sándor

A KISFÖLDALATTIN

úgy tűnik mintha volna még
 megvolna még
 és nem lomkelmeként széjjelfoszolva rég
 vagy képet váltva
 porceláncserép szilánk
 netán huss elfuvintott petrólámpaláng
 satöbbi
 szóval nagy néha ép egész
 és tündököl bódít felfűt
 igáz igéz
 kamaszkori kincsem
 a hit
 a hit
 a hit
 az áhítat
 ha nyögtem eltiportan is
 ő folyton tette-vette bennem dolgait
 ez mára már anakron és brutálnaiv
 ez kérem elvadult kor
 ám egy kisgyerek
 ha elfogad kis híján könnyem is pereg
 nevét kérdem Tamás?
 ne mondd hogy Béla vagy!
 de Béla
 Béla
 Béla
 mondja és kacag